

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА СПОСОБІВ ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

Гаврік Р.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1557-0594>
e-mail: gavrik.roman@gmail.com*

Гаврік Р. Поняття та правова природа способів захисту сімейних прав та інтересів.

В науковій статті автор провів наукове дослідження доктринальних джерел, присвячених питанню поняття способів захисту сімейних прав та інтересів, визначення на цій основі правової природу способів захисту сімейних прав та інтересів. У сімейно-правовій доктрині склалося декілька підходів до поняття «способи захисту сімейних прав та інтересів», що переважно пов'язані із застосуванням до змісту цього понять інших категорій – «форма захисту сімейних прав та інтересів», «засіб захисту сімейних прав та інтересів», «об'єкти захисту сімейних прав та інтересів», «підстави захисту сімейних прав та інтересів» або повне чи часткове відмежування цих понять від поняття способів захисту. На підставі проведеного дослідження, автор дійшов висновку, що способи захисту сімейних прав та інтересів – це визначені сімейним законодавством або сімейним договором заходи примусового характеру, за допомогою яких здійснюється вплив на учасників сімейних відносин, які застосовуються органами або особами, спеціально уповноваженими законодавством на їх застосування або самими учасниками сімейних відносин щодо себе або інших учасників, і спрямовані на поновлення порушеного, невизнаного або оспорюваного сімейного права, врахування сімейного інтересу учасника сімейних відносин. Поняття «способи захисту сімейних прав та інтересів» та «заходи захисту сімейних прав та інтересів» є змістовно тотожними. Застосування конкретного способу захисту сімейних прав та інтересів здійснюється за допомогою засобів захисту сімейних прав, що являє собою відповідний акт правозастосування, який спрямований на застосування відповідного способу захисту. Поняття «спосіб захисту» та «форма захисту» не є тотожними, остання становить собою процесуальний аспект вирішення питання про можливість та доцільність застосування відповідного способу захисту. Правова природа способу захисту сімейного права чи інтересу полягає у тому, що він: 1) можливість його застосування відповідним юрисдикційним суб'єктом або учасником сімейних відносин повинна бути передбачена сімейним законодавством або сімейним договором; 2) являє собою сукупність дій, які повинні бути вчинені відповідно до прийнятого акту правозастосування або які фактично вчиняються особою у порядку самозахисту; 3) впливає на порушене, невизнане або оспорюване сімейне право чи неврахований сімейний інтерес, поновлює або враховує сімейне право, сімейний інтерес; 4) об'єктом захисту є будь-яке сімейне право чи інтерес, які порушені, не визнані, оспорені або не враховані; 5) може бути застосований в інтересах іншого учасника сімейних відносин у разі, якщо сімейним законодавством це допускається.

Ключові слова: захист сімейних прав та інтересів; форма захисту сімейних прав; спосіб захисту сімейних прав; захід захисту сімейних прав; сімейні права; сімейні інтереси.

Gavrik R. Concept and legal nature of methods of protecting family rights and interests.

In the scientific article, the author conducted a scientific study of doctrinal sources devoted to the issue of the concept of methods of protection of family rights and interests, determining on this basis the legal nature of methods of protection of family rights and interests. In the family legal doctrine has developed several

approaches to the concept of “methods of protection of family rights and interests”, which are mainly related to the application of other categories to the content of this concept – “form of protection of family rights and interests”, “means of protection of family rights and interests”, “about “objects of protection of family rights and interests”, “grounds for the protection of family rights and interests” or the complete or partial separation of these concepts from the concept of methods of protection. Based on the conducted research, the author came to the conclusion that the methods of protection of family rights and interests are coercive measures defined by family legislation or a family contract, with the help of which influence is exerted on the participants of family relations, which are applied by bodies or persons specially authorized by the law to apply them or by the participants of family relations themselves in relation to themselves or other participants, and are aimed at the restoration of violated, unrecognized or contested family law, taking into account the family interest of the participant in family relations. The concepts of “methods of protection of family rights and interests” and “measures of protection of family rights and interests” are essentially identical. The application of a specific method of protection of family rights and interests is carried out with the help of means of protection of family rights, which is a relevant act of law enforcement, which is aimed at applying the relevant method of protection. The concepts of “method of protection” and “form of protection” are not identical, the latter is a procedural aspect of solving the question of the possibility and expediency of applying the appropriate method of protection.

The legal nature of the method of protection of family law or interest is that it: 1) the possibility of its application by the relevant jurisdictional subject or participant in family relations must be provided for by family legislation or a family contract; 2) represents a set of actions,

which must be committed in accordance with the adopted law enforcement act or which are actually committed by a person in self-defense; 3) affects a violated, unrecognized or disputed family right or an unaccounted-for family interest, restores or takes into account a family right or a family interest; 4) the object of protection is any family right or interest,

which are violated, not recognized, disputed or not taken into account; 5) may be applied in the interests of another participant in family relations if this is allowed by family law.

Keywords: protection of family rights and interests; form of protection of family rights; method of protection of family rights; measures to protect family rights; family rights; family interests.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 18 Сімейного кодексу України учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу; суд застосовує способи захисту, які встановлені законом (зокрема ч. 2 цієї ж статті) або домовленістю (договором) сторін [1]. В той же час, як показує аналіз сімейного законодавства, вичерпного переліку способів захисту сімейних прав та інтересів немає. Це дозволяє учасникам сімейних відносин діяти за принципом «дозволено усе, що не заборонено», тобто обирати ті способи захисту своїх прав, які можуть бути застосовані в порядку самозахисту. Вони ж можуть звертатися до органів, уповноважених законодавчо здійснювати захист сімейних прав та інтересів, застосовуючи відповідні способи захисту в межах, передбачених законодавством та відповідно до правового положення відповідного органу державної влади, органу місцевого самоврядування, фізичної особи, що здійснює делеговані законом повноваження (нотаріуса, адвоката, медіатора тощо). Тобто діють ці суб'єкти відповідно до законодавства, яке імперативно визначає можливі напрямки застосування способів захисту сімейних прав та інтересів. В той же час, виникає питання щодо визначення поняття та розкриття правової природи способів захисту сімейних прав та інтересів, що дозволить відмежувати їх від окремих прийомів, засобів, форм захисту, визначити конкретний перелік способів захисту сімейних прав та інтересів, оскільки як уже зазначалося, і в цьому контексті у сімейно-правовій доктрині зберігається дискусія [2 с. 181-184].

Стан опрацювання проблематики. Проблематика визначення окремих способів захисту сімейних прав та інтересів досліджувалася рядом науковців, таких як В. А. Ватрас, М. М. Дякович, В. Ю. Євко, І. О. Костяшкін, Л. В. Красицька, О. В. Некрасова, І. Л. Сердечна, А. О. Скіченко, В. І. Труба, С. М. Ходак, Г. В. Чурпіта, однак вони лише частково торкалися питання поняття та правової природи способів захисту сімейних прав та інтересів.

Метою статті є дослідження доктринальних джерел, присвячених питанню поняття способів захисту сімейних прав та інтересів, визначення на цій основі правової природи способів захисту сімейних прав та інтересів.

Виклад основного матеріалу. У сімейно-правовій доктрині склалося декілька підходів до поняття «способи захисту сімейних прав та інтересів», що переважно пов'язані із застосуванням до змісту цього поняття інших категорій – «форма захисту сімейних прав та інтересів», «засіб захисту сімейних прав та інтересів», «об'єкти захисту сімейних прав та інтересів», «підстави захисту сімейних прав та інтересів» або повне чи часткове відмежування цих понять від поняття способів захисту.

Найбільш поширеним підходом є розуміння способів захисту сімейних прав та інтересів, як певних заходів, що застосовуються з метою відновлення порушених прав, визнання оспорюваних прав чи врахування законних інтересів. При цьому, здійснюються вони у певній процесуальній формі (тобто поняття «спосіб» і «форма» тут розмежовуються) за наявності відповідних підстав щодо ряду об'єктів (перелік яких теж є особливим). При цьому часто поняття «спосіб», «захід» та «засіб» ототожнюються науковцями.

Наприклад, як зазначає Г. В. Чурпіта, яка досліджувала концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку неповідного цивільного судочинства, захист сімейних прав та інтересів (авт. – у порядку неповідного цивільного судочинства) – це регламентована цивільним процесуальним законом діяльність суду щодо розгляду сімейних справ з метою забезпечення здійснення та (або) відновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних охоронюваних законом (законних) сімейних інтересів та (або) безспірних суб'єктивних сімейних прав, що впливають зі змісту чітко визначених процесуальним та (або) матеріальним законом правовідносин. В широкому розумінні захист прав та інтересів включає як діяльність відповідних юрисдикційних органів щодо застосування передбачених законом способів та засобів, спрямованих на забезпечення здійснення та відновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів, так і їх самозахист. З цього можна зробити висновок, що авторка розрізняє поняття «спосіб захисту» і «засіб захисту». Під першим вона розуміє визначені законом або договором примусові заходи, що відповідають характеру правопорушення і за допомогою якого забезпечується відновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних сімейних прав та інтересів, а також здійснюється вплив на правопорушника, поняття та зміст другого вона на жаль не визначає (так само як і поняття форми захисту). Суб'єктивні сімейні права та охоронювані законом (законні) сімейні інтереси розглядаються науковцем як об'єкти захисту [3, с. 93, 129]. Ототожнення понять «спосіб захисту» та «захід захисту» здійснюється також й такими вченими, як Ю. Ф. Беспалов та С. О. Муратова, причому остання не застосовує для позначення способів захисту сімейних прав та інтересів поняття «сімейно-правові заходи захисту». Їх вона визначає як заходи сімейно-правового впливу, направлені на попередження та припинення порушення суб'єктивних сімейних прав, що застосовуються у встановленому законом порядку незалежно від вини правопорушника [4, с. 63; 5, с. 95].

З іншого боку, Г. П. Тимченко, який досліджував способи та форми захисту в цивільно-правовому контексті, визначає способи захисту прав та інтересів як засоби здійснення цих прав та інтересів у разі їх порушення чи оспорювання [6, с. 37]. Аналогічно через категорію «засіб захисту» визначає способи захисту і Я. В. Тріпільський – як передбачений законодавством засіб, за допомогою якого може бути досягнуто припинення, відвернення, усунення порушення права, його відновлення та (або) компенсація витрат, викликаних порушенням права. Із цією думкою не погоджується І. О. Сфремова, яка вірно зазначає, що способи захисту як цивільних, так і сімейних прав та інтересів являють собою, скоріше, не засоби захисту порушених чи оспорюваних прав, а певний комплекс як юридичних, так і фактичних дій, які спрямовані на відновлення порушених прав та законних інтересів учасників сімейних правовідносин [7, с. 22].

Розмежовує поняття «спосіб захисту» і «засіб захисту» З. В. Ромовська, яка спосіб захисту визначає як концентрований вираз міри державного примусу, за допомогою якого для особи, право чи інтерес якої порушені, настає бажаний правовий результат [8, с. 66; 9, с. 94], а засіб захисту – як правовий інструмент, за допомогою якого здійснюється відновлення порушеного правового стану (при цьому до засобів захисту сімейних прав та інтересів науковець виділяє зокрема рішення органу опіки та піклування, постанову прокурора про відібрання дитини; позовну заяву чи скаргу авторка не вважає засобом захисту, оскільки ними лише розпочинається процес захисту [8, с. 66]. В той же час, в науковій літературі визначається на тому, що позов чи скарга все ж є засобами захисту [10, с. 97]. Способи захисту застосовуються з метою захисту прав та інтересів учасників сімейних відносин, хоча З. В. Ромовська відносить до об'єктів захисту також правопорядок (у разі, якщо способи захисту застосовуються як реакція на сімейне правопорушення) та сімейний обов'язок, виходячи із того, що

переважній більшості сімейних прав одних учасників сімейних відносин відповідають відповідні сімейні обов'язки інших учасників [8, с. 64-65].

Є. А. Душкіна визначає поняття способу захисту сімейних прав як передбачений законом захід впливу компетентного органу, спрямовану на відновлення порушеного права, припинення дій щодо його порушення чи визнання оспорюваного права за допомогою застосування до правопорушника встановлених законом несприятливих для нього наслідків, таким чином поняття «спосіб захисту» та «захід захисту» вона ототожнює. Поняття «спосіб» та «форма захисту» науковець розрізняє, зазначаючи на юрисдикційній та неюрисдикційній формах захисту (до останньої науковець відносить самозахист сімейних прав, до першої – захист прав в судовому та адміністративному порядку) [11, с. 25, 47].

Л. В. Красицька в поняття «форма захисту сімейних прав та інтересів» відносить комплекс внутрішньо узгоджених організаційних заходів щодо захисту суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів; як певний процесуальний або процедурний порядок; як діяльність компетентних органів щодо захисту прав, тобто із встановлення фактичних обставин, застосування до них норм права, ухвалення рішення і здійснення контролю за його виконанням [12, с. 379]. Способи захисту сімейних прав та інтересів вона визначає як матеріально-правові заходи примусового характеру, спрямовані на досягнення бажаного правового результату у вигляді відновлення (визнання) порушеного (оспорюваного) права, прискання правопорушення, усунення реальної загрози порушення сімейних прав та інтересів та впливу на правопорушника [12, с. 554]. Тобто спосіб захисту, на думку зазначених вчених, це захід захисту, який застосовується відповідним юрисдикційним органом або самим учасником сімейних відносин, форма – це фактичні дії, які вчиняються з метою захисту сімейного права чи інтересу залежно від суб'єкта; така діяльність має специфіку, що виявляється у тому, які способи захисту можуть бути застосовані і власне яка процедура буде застосована в процесі прийняття рішення щодо можливого застосування відповідного способу захисту. Розрізняє поняття «спосіб» та «форма» й Л. М. Пчелінцева, яка однак називає останню «порядок захисту» [13, с. 70].

І. В. Апопій не визначає поняття способів захисту сімейних прав та інтересів, однак виділяє серед способів захисту самозахист, судовий захист, захист органами опіки та піклування, захист, здійснений прокурором, захист, здійснений нотаріусом [14, с. 32-34]. Фактично вище вказані авторкою види способів захисту є не способами, а формами захисту сімейних прав та інтересів. Попри те, що переважно серед форм захисту сімейних прав та інтересів найчастіше виділяють юрисдикційні та неюрисдикційні форми захисту [5, с. 90; 13, с. 70; 15, с. 92; 16, с. 64; 17, с. 142; 18, с. 54], однак О. О. Рузакова виділяє судову та адміністративну форми захисту, не виділяючи самозахисту [19, с. 36-37], Л. В. Красицька – судову, адміністративну та нотаріальну форми [12, с. 380-381], І. Л. Сердечна – захист прав та інтересів, який здійснюється судом, органами опіки та піклування, органами нотаріату, у формі самозахисту [14, с. 172]; К. С. Саріна –судовий, адміністративний захист, захист нотаріусом, захист Європейським судом з прав людини, захист в альтернативному порядку (в тому числі за участю медіатора) [17, с. 17]. Цим самим, І. В. Апопій змішує поняття «спосіб захисту сімейних прав та інтересів» та «форма захисту сімейних прав та інтересів».

Висновки. На підставі вище викладеного наукового дослідження, можемо визначити, що способи захисту сімейних прав та інтересів – це визначені сімейним законодавством або сімейним договором заходи примусового характеру, за допомогою яких здійснюється вплив на учасників сімейних відносин, які застосовуються органами або особами, спеціально уповноваженими законодавством на їх застосування або самими учасниками сімейних відносин щодо себе або інших учасників, і спрямовані на поновлення порушеного, невизнаного або оспорюваного сімейного права, врахування сімейного інтересу учасника сімейних відносин. Поняття «способи захисту сімейних прав та інтересів» та «заходи захисту сімейних прав та інтересів» є змістовно тотожними. Застосування конкретного способу захисту сімейних прав та інтересів здійснюється за допомогою засобів захисту сімейних прав, що являє собою відповідний акт правозастосування, який спрямований на застосування відповідного способу захисту. Поняття «спосіб захисту» та «форма захисту» не є тотожними, остання становить собою процесуальний аспект вирішення питання про можливість та доцільність застосування відповідного способу захисту.

Правова природа способу захисту сімейного права чи інтересу полягає у тому, що він: 1) можливість його застосування відповідним юрисдикційним суб'єктом або учасником сімейних відносин повинна бути передбачена сімейним законодавством або сімейним договором; 2) являє собою сукуп-

ність дій, які повинні бути вчинені відповідно до прийнятого акту правозастосування або які фактично вчиняються особою у порядку самозахисту; 3) впливає на порушене, невизнане або оспорюване сімейне право чи неврахований сімейний інтерес, поновлює або враховує сімейне право, сімейний інтерес; 4) об'єктом захисту є будь-яке сімейне право чи інтерес, які порушені, не визнані, оспорені або не враховані; 5) може бути застосований в інтересах іншого учасника сімейних відносин у разі, якщо сімейним законодавством це допускається.

Список використаних джерел:

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14>.
2. Гаврік Р. О. Види способів захисту сімейних прав та інтересів у правовій доктрині та сімейному законодавстві. *Доктрина приватного права: традиції та сучасність: ХХ науково-практична конференція* (м. Харків, 4 лютого 2022 року). Харків, 2022. С. 181-185.
3. Чурпіта Г. В. Концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства. Дис. ... докт.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. К., 2016. 479 с.
4. Муратова С. А. Семейное право: учебник для студентов вузов. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2009. 367 с.
5. Семейное право: учебник. Под ред. Ю. Ф. Беспалова, О. А. Егоровой, О. Ю. Ильиной. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2009. 367 с.
6. Тимченко Г.П. Способы и процессуальные формы защиты гражданских прав : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. Харьков, 2002. 203 с.
7. Єфремова І. Заходи сімейно-правової відповідальності як способи захисту сімейних прав та інтересів. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 21-24.
8. Ромовська З. В. Українське сімейне право: підручник для студ.вищ.навч.закл. К.: Правова єдність, 2009. 500 с.
9. Ромовская З. В. Защита в советском семейном праве. Львов: Изд-во при Львовском гос. Ун-те, 1985. 160 с.
10. Особливості захисту суб'єктивних цивільних прав: монографія. за заг. ред О.Д. Крупчана та В.В. Луця. К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2021. 400 с.
11. Душкина Е. А. Проблемы защиты семейных прав по семейному законодательству Российской Федерации. Дисс. ... канд. юрид. наук : Спец. 12.00.03 Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право. Белгород, 2006. 170 с.
12. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей: монографія. К.: Ліра-К, 2014. 628 с.
13. Пчелинцева Л. М. Семейное право России: Учебник. М.: Норма, 2009. 720 с.
14. Апопій І. В. Сімейне право України. К.: Центр учбової літератури, 2011. 360 с.
15. Мироненко В. П., Пилипенко С. А.. Сімейне право України. Підручник. За заг. ред. В. П. Мироненко. К.: Правова єдність, 2008. 477 с.
16. Сімейне право України: підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін. ; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. К.: Юрінком Інтер, 2009. 288 с.
17. Ходак С. М. Категорія інтересу в сімейному праві України. Дис. ... канд.юр.наук. Спец. 12.00.03 цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Івано-Франківськ, 2020. 184 с.
18. Базилевич А. И. Формы защиты субъективных гражданских прав. Дисс. ... канд. юрид. наук : Спец. 12.00.03 Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право. М., 2003. 205 с.
19. Рузакова О. А. Семейное право. М.: Экзамен, Право и закон, 2003. 256 с.